

MAKS ŠELER: POLOŽAJ ČOVEKA U KOSMOSU

Nije čest slučaj u našoj izdavačkoj praksi da se neko prevedeno filozofsko delo ponovo izdaje. Knjiga Maksa Šelera *Položaj čoveka u kosmosu**) pojavila se prvi put u nas 1960. godine. To je bilo vreme našeg intenzivnijeg otvaranja prema različitim misaonim pozicijama. Šelerovo delo se tada pokazalo kao novo i značajno. Ali i danas, posle skoro trideset godina razvoja našeg mišljenja i upoznavanja s različitim idejama o čoveku i društvu, Šelerova knjiga pokazuje se kao sveža a njeno ponovno izdavanje kao opravdano. Istina, ovo izdanje ne donosi draž novoga ali nas uverava u širinu i temeljitost jedne pozicije. To važi za obe studije iz knjige: *Položaj čoveka u kosmosu* i *Čovek i povijest*, koje su i objavljene ovim redom, ali, izgleda, da ih treba čitati obrnutim redom, budući da se u drugoj izlaže razvoj evropske ideje o čoveku a u prvoj vlastita ideja o čovekovoj prirodi.

Nekoliko je momenata Šelerove filozofije koji se jasno sagledavaju i potvrđuju u ovoj knjizi. Najpre, to je njegovo odlučno zalaganje da se konstituiše filozofska antropologija kao ne-pozitivno i ne-ideološko razumevanje čoveka. Tu je svakako od posebne vrednosti njegov nalaz da svaka društvena nauka, on ima na umu najpre istoriju, počiva na nekoj, izrečenoj ili neizrečenoj, slici čovekovog sveta. Njemu se zalaganje za izgradnju filozofske antropologije čini utoliko prećim zadatkom što se s početka treće decenije dvadesetog veka teorijska svest o čoveku i čovekova neposredna samosvest pokazuju kao nesigurne i rastrzane.

*) Max Scheler: *Položaj čoveka u kosmosu*, Veselin Masleša — Svjetlost, Sarajevo, drugo izdanje, 1988. Prevod: Vladimir Filipović; Redakcija prevoda: Sulejman Bosto.

U navedenim studijama Šeler je izložio i sliku i sistematiku ideja o čoveku u evropskoj tradiciji od jevrejsko-hrišćanskog teizma do najnovijih ideja koje su se javile u prvim decenijama XX veka (na primer, Frojdova psihoanaliza). Ta sistematika je iscrpna, pregledna i kritička. Njoj se, istina, naročito s današnje tačke gledišta, mogu uputiti brojne primedbe a najpre to što neke bitne antropološke ideje tek ovlaš dodiruje (na primer, Fojerbaha) ili ih posve redukcionistički razume (na primer, Marksa). No, bez obzira na ova ograničenja Šelerova sistematika evropske ideje o čoveku na pet grupe teorija instruktivna je za svako razumevanje geneze, sadržine i granica evropskog mišljenja o čoveku u psihologiji, filozofiji, sociologiji, istoriji, teologiji.

Prve tri ideje o čoveku veoma su raširene u svesti obrazovanog Evropejca kao „tri posve nespojiva idejna kruga”. Prva ideja je teistički ili zapadnoevropski-maloazijski monoteizam ili, najpreciznije, jevrejsko-hrišćanska teologija sa svojim mitovima. Ova je ideja, prema Šeleru, s gledišta autonomne filozofije i autonomne nauke, beznačajna ali je za ljude jača i nametljivija nego što se to sluti.

Druga ideja je klasična evropska ideja o čoveku kao *homo sapiensu*. Ova počinje s grčkom filozofijom u kojoj se samosvest prvi put uzdigla do uverenja o apsolutnom položaju čoveka i to na osnovu *uma, logosa, racia, fronesisa*. To su ideje Anaksagore, Sokrata, Platona, Aristotela, Dekarta, Kanta i Hegela. Po Šelerovom kritičkom sudu ova ideja je, naročito s Dekartom a onda i s Hegelom, u Evropi primila „najopasniji karakter” koji neka ideja može imati — to je karakter samorazumljivosti. Ova je ideja zatim stvorila jaz između tela i duše i stvorila iluziju o izuzetnoj moći duha kao osnove istorijskog kretanja. Ona je, takođe, mimo rezultata nauke, raširila zabludu da viši oblici života imaju veću snagu od nižih. Ovoj teoriji Šeler odaje priznanje zato što je istakla autonomiju duha.

Treća ideja o čoveku izgrađena je oko rezultata prirodnih nauka, genetičke psihologije, teorije evolucije i materijalističkih tumačenja istorije. Po ovoj ideji čovek je vrlo kasni i konačni proizvod razvoja kontinuumu prirode. Ovu teoriju Šeler generalno i široko određuje kao evropski naturalizam u koji nedovoljno kritički svrstava sve mislioce od Demokrita, Epikura, Lukrecija Kara, preko Makijavelija, Hobsa, Maha, Marksa i Frojda a delimično i Ničea i Šopenhauera. U okviru naturalizma on razlikuje najpre mehanicizam i vitalizam, a naslućuje i ekonomizam i tumačenja čoveka na osnovu političkih interesa. Naturalizmu zamera što ne nalazi osobitost položaja čoveka u prirodi,

ali ovoj teoriji priznaje kao vrednost to što je nasuprot idealizmu klasične teorije spoznala snagu nižih i podsvesnih slojeva čoveka.

Četvrtu i petu ideju Šeler ocenjuje kao manje rasprostranjene ali kao značajne. On ih istovremeno određuje kao „nastrane i čudne”, jer su u evropsko mišljenje unele potpun nesklad svojim radikalizmom. On ima na umu, najpre, ideje četvrte teorije, tačnije ideje Ničea, Šopenhauera, Savinjija, Bahofena, Bergsona, Klagesa. To je onaj radikalizam koji se suprotstavlja evropskoj veri u napredovanje *homo sapiensa*, *homo fabera* ili *palog Adama*. Oni zagovaraju nužnu dekadenciju čoveka. Šopenhauerova ideja o čoveku kao bolesti je transparentna ideja ove teorije. Šeler ovo učenje definitivno određuje i kao „vitalističku panromantiku.”

Peta ideja nastaje, uglavnom, oko Ničeovog pojma *natčovek*, a Šeler je određuje kao ideju specifičnog ateizma. Taj ateizam on naziva „postulatorni ateizam ozbiljnosti i odgovornosti”. Ovaj ateizam ukida boga radi odgovornosti i slobode. Vrednost je ove ideje što pretpostavlja personalne projekte i vrednosti, snagu i važnije individuuma kao najvišeg principa ljudske vrste.

Na osnovu kritičke sistematike evropske ideje o čoveku Šeler izlaže vlastito razumevanje položaja čoveka u kosmosu. Njega zapravo interesuje odgovor na pitanje: Šta je ljudska priroda? Tragajući za odgovorom on polazi od uverenja da su prirodne nauke pokazale da su fiziološki i psihički procesi strogo identični, a da je nakon Kanta problem tela i duše, koji je vekovima uzbuđivao duhove, izgubio metafizički rang. Zato on naširoko naznačuje ono jedinstveno i ono različito u kontinuitetu: biljka-životinja-čovek. Put u osoben položaj čoveka u kosmosu ne vodi, prema njegovom uverenju, preko inteligencije već najpre preko izdvajanja organske individue iz vezanosti vrstom. Taj proces on zove uskakanje u „nesvesno-tipične situacije”. To je ona osnova kojom počinju „bivstvene” razlike čoveka i životinje”. Za Šelera, naime, već sama reč „čovek” u sebi sadrži „podmuklu dvostrukost”. To je podvrsta kičmenjaka ali i skup osobina koje su oštro suprotstavljene pojmu životinja uopšte. Šeler jasno kaže: „Čovek može biti više ili *manje* životinja, ali nikada životinja”.

Ono što se u pojmu čoveka suprotstavlja pojmu životinje ili „bivstveni pojam čoveka” interesuje Šelera. Taj „bivstveni” pojam čoveka sadrži ideju jedinstvenosti, samosvesti, samotvornosti subjekta u kome se ukrštaju nagonsko i emocionalno, umno i neumno, ekonomsko i političko. Ovaj pojam uključuje i ideju otvorenog razvoja.

Iako jednoznačno kritički čita klasičnu evropsku ideju o čoveku, i Šeler nalazi da je duh ono što čini osobenim položaj čoveka u kosmosu. Istina, on nalazi da duh nema vlastitu snagu i vlastitu energiju već ih crpe iz nižih slojeva bića. Ali Šeler ovaj neodređeni pojam duha nešto bliže određuje. Pojam duha sadrži najpre ideju egzistencijalne nezavisnosti od organskog, ideju slobode, inteligencije, ideju odricanja i sublimacije. Duh je, dalje, bitno nadsingularan, radoznao ili „večni Faust”. Specifični duhovni akt je sposobnost neposrednog i neposredovanog saznavanja i prelaženja preko granica iskustva. Duh je, najzad, i sposobnost da se svet shvati kao predmet (svest) i sposobnost da sebe shvati kao predmet (samosvest).

Ove momente duha Šeler rezimira na sledeći način: svest o svetu, samosvest i, nužno, svest o bogu tvore nerazorivo strukturno jedinstvo čovekovog položaja u kosmosu. Tako će Šelerovo shvatanje uz sve napore da dođe do vlastitog razumevanja položaja čoveka u kosmosu i pored toga što je razumevanje čoveka obogatilo ukazivanjem na jedinstvo slojeva čovekove egzistencije i ukazivanjem na značaj ne-duhovnih slojeva čovekovog bića, u značajnoj meri ostati u okvirima klasične evropske ideje o čoveku.

